

РОЗДІЛ 9. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК : 343.982.52

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.1>

СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ЧУЖОГО МАЙНА, ВЧИНЕНОГО ШЛЯХОМ ПІДПАЛУ

Антощук А.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
т.в.о. завідувача кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5088-4372
e-mail: antoshchuk2015@gmail.com*

Антощук А.О. Структура криміналістичної методики розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу.

В ході дослідження було встановлено, що кримінальні провадження про умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу є складними для правового аналізу та досудового розслідування. Це пов'язано, насамперед, із: природою пожежі та вибуху, як деструктивних процесів, що супроводжуються знищенням багатьох слідів злочину; їх проблемністю в доведенні вини особи (встановлення розміру шкоди, визначення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та його наслідками, через різноманітність пожежі та вибуху, доведення умислу, особливо у випадку змішаних складів злочинів); проведенням окремих слідчих (розшукових) дій; недостатня кількість слідчих, які володіють спеціальними знаннями та навичками у розслідуванні цих видів злочинів. Зазначені труднощі зумовлені особливостями протидії цьому виду протиправної діяльності, а також витонченістю та різноманітністю способів і механізмів вчинення та приховування цих злочинів.

Розробка методики розслідування є важливим етапом у процесі забезпечення правопорядку та розкриття кримінальних правопорушень. Це структурований підхід, що містить в собі принципи, правила та методи, які застосовуються правоохоронними органами для виявлення, фіксації, вилучення, використання та оцінки доказів. Основна мета розробки методики – встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, встановлення учасників події, доведення вини особи та забезпечення законності процесу розслідування. Набір таких елементів складають структуру методики розслідування.

Структура криміналістичної методики розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу складається з наступних взаємопов'язаних частин: криміналістична характеристика; типовий перелік обставин, що підлягає встановленню під час розслідування; типовий алгоритм слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), процесуальних дій та інших заходів на кожному етапі розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій; особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях; профілактична діяльність слідчого; взаємодія слідчого у кримінальних провадженнях даної категорії.

Ключові слова: криміналістична методика розслідування, кримінальне правопорушення, розслідування, слідчий, умисне знищення чужого майна, пошкодження чужого майна, шляхом підпалу, експерт, огляд місця події, допит, обшук, слідчий експеримент.

Antoshchuk A.O. The structure of the forensic methodology for investigating intentional destruction or damage of someone else's property committed by arson.

In the course of the research, it was established that criminal proceedings on intentional destruction or damage to someone else's property, committed by arson, are complex for legal analysis and pre-trial investigation. This is primarily due to: the nature of fire and explosion as destructive processes that are accompanied by the destruction of many traces of the crime; their problematic nature in proving the person's guilt (establishing the amount of damage, determining the causal link between the socially dangerous act and its consequences due to the variety of fire and explosion, proving intent, especially in the case of mixed criminal offenses); conducting certain investigative (search) actions; the insufficient number of investigators who possess special knowledge and skills in investigating these types of crimes. These difficulties are due to the peculiarities of counteracting this type of illegal activity, as well as the sophistication and variety of methods and mechanisms used to commit and conceal these crimes.

The development of investigative methodology is an important stage in ensuring law and order and solving criminal offenses. It is a structured approach that contains principles, rules, and methods used by law enforcement agencies to detect, record, seize, use, and evaluate evidence. The main goal of developing the methodology is to establish the circumstances of the criminal offense, identify the participants in the event, prove the person's guilt, and ensure the legality of the investigation process. A set of such elements forms the structure of the investigative methodology.

The structure of forensic investigative methodology for intentional destruction or damage to someone else's property, committed by arson, consists of the following interconnected parts: forensic characteristics; a typical list of circumstances to be established during the investigation; a typical algorithm of investigative (search), covert investigative (search), procedural actions, and other measures at each stage of the investigation, taking into account typical investigative situations; peculiarities of using special knowledge in criminal proceedings; preventive activities of the investigator; cooperation of the investigator in criminal proceedings of this category.

Key words: Forensic investigation methodology, criminal offense, investigation, investigator, intentional destruction of someone else's property, damage to someone else's property, by arson, expert, scene examination, interrogation, search, investigative experiment.

Постановка проблеми. У період воєнного стану в країні та в процесі реформування економічних, політичних та соціальних напрямків значно зростає потреба суспільства в ефективних засобах та методах боротьби з таким негативним соціальним явищем, як кримінальна протиправність. Кримінальна протиправність посягає на усі сфери суспільного життя. Найбільш яскраво це проявляється у випадку вчинення кримінальних правопорушень проти власності, які залишаються найбільшою часткою в загальній структурі кримінальної протиправності.

Відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора, після повномасштабного вторгнення РФ на територію України спостерігається тенденція до зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2. ст. 194 КК України, повідомлень про підозру та направлення обвинувальних актів до суду у порівнянні із загальною кількістю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 194 КК України. Так, у 2022 році зареєстровано 783 повідомлень про вчинення умисного знищення або пошкодження майна, із них, шляхом підпалу – 388 кримінальних проваджень. Вручено 150/119 повідомлень про підозру, до суду з обвинувальним актом направлено 97/79 кримінальних проваджень. У 2023 році зареєстровано 762 повідомлень про вчинення умисного знищення або пошкодження майна, із них, шляхом підпалу – 457 кримінальних проваджень. Вручено 224/204 повідомлень про підозру, до суду з обвинувальним актом направлено 148/135 кримінальних проваджень. У 2024 році зареєстровано 978 повідомлень про вчинення умисного знищення або пошкодження майна, із них, шляхом підпалу – 703 кримінальних проваджень. Вручено 491/463 повідомлень про підозру, до суду з обвинувальним актом направлено 300/273 кримінальних проваджень [1]. Виходячи із статистичної інформації спостерігається тенденція до збільшення вчинення умисного знищення або пошкодження майна, шляхом підпалу, а тому потребує розробки відповідна методика розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень.

Кримінальні провадження у справах про умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу є складними для правового аналізу та досудового розслідування. Це пов'язано, насамперед, із: природою пожежі та вибуху, як деструктивних процесів, що супроводжуються

знищенням багатьох слідів злочину; їх проблемністю в доведенні вини особи (встановлення розміру шкоди, визначення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та його наслідками через різноманітність пожежі та вибуху, доведення умислу, особливо у випадку змішаних складів злочинів) та проведенням певних слідчих (розшукових) дій та недостатня кількість слідчих, які володіють спеціальними знаннями та навичками у розслідуванні цих видів злочинів. Зазначені труднощі зумовлені особливостями протидії цьому виду протиправної діяльності, а також витонченістю та різноманітністю способів і механізмів вчинення та приховування цих злочинів.

Стан опрацювання цієї проблематики. Різні аспекти проблематики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу, були предметом досліджень таких вчених, як: М.Ю. Бузинарський «Методика розслідування умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу» (2011); В.М. Кіцелюк «Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» (2017); В.В. Колесніков «Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами» (2005); Ю.Я. Олійник («Розслідування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства» (2014); В.К. Слободянюк («Розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна» (2016); Г.М. Степанова «Особливості предмету доказування у справах про підпали з метою приховування злочинів» (2004); П.В. Цимбал «Тактика огляду місця події при розслідуванні пожеж» (1999).

Однак, враховуючи зміни в законодавстві, дію воєнного стану та особливості розслідування вказаної категорії кримінальних проваджень потребує детального вивчення вказана проблематика.

Метою статті є визначення структури методики розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу.

Виклад основного матеріалу. Розробка методики розслідування є важливим етапом у процесі забезпечення правопорядку та розкриття кримінальних правопорушень. Це структурований підхід, що містить у собі набори визначених принципів, правил та методів, які застосовуються правоохоронними органами для виявлення, фіксації, вилучення, використання та оцінки доказів. Основна мета розробки методики – встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, встановлення учасників події, доведення вини особи та забезпечення законності процесу розслідування. Набір таких елементів складають структуру методики розслідування.

Водночас в наукових колах вказана наукова категорія є досить спірною в частині визначення основних структурних елементів окремої криміналістичної методики. Як відмічає Шевчук В.М., для розроблення концептуальних основ формування окремої криміналістичної методики вагомим значення набуває потреба в з'ясуванні переліку елементів, що входять до її структури. У зв'язку з цим слід зазначити, що на сьогодні в криміналістиці немає однастайності розуміння типової структури окремих криміналістичних методик, що, звичайно, не сприяє підвищенню ефективності розслідування окремих видів (груп) злочинів [2, с. 359].

На сьогодні наукові школи криміналістики, як України, так і інших держав визначають різні елементи структури методики. Ми вважаємо, що типова структура окремої криміналістичної методики, як правило, складається з наступних взаємопов'язаних частин: криміналістична характеристика даного виду кримінальних правопорушень; типовий перелік обставин, що підлягає встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень даного виду (групи); типовий алгоритм (план) слідчих і негласних слідчих (розшукових), інших процесуальних дій та інших заходів на кожному етапі розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій; особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових), інших процесуальних дій, тактичних операцій (комбінацій); особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях даної категорії; особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами Національної поліції, інших правоохоронними органами, державними органами, установами та організаціями у кримінальних провадженнях даної категорії; особливості залучення допомоги населення та використання можливостей засобів масової інформації під час розслідування кримінальних правопорушень даного виду (групи); особливості профілактичної діяльності слідчого, інших компетентних суб'єктів у кримінальних провадженнях даної категорії [3, с. 576].

Разом із тим, необхідно пам'ятати, що розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу, має певні особливості, які передбачають специфічні методи дослідження та врахування конкретних обставин цього злочину. Проте вивчення матеріалів судової практики та розслідування кримінальних проваджень за ч. 2 ст. 194 КК України дозволяє нам виділити типову структуру криміналістичної методики.

Як правило, більшість дослідників розпочинають огляд структури криміналістичної методики із криміналістичної характеристики. Як відмічають Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. та Петряєв С.Ю., криміналістичну характеристику певного виду злочинів, яка містить у собі відомості як про якісні ознаки, так і про кореляційні зв'язки між її елементами слід розглядати основою розроблення сучасних криміналістичних методик розслідування та їх структурним елементом. Подальші дослідження її структури сприятимуть встановленню закономірних кореляційних залежностей та розробленню на цій основі методичних рекомендацій, що сприятимуть підвищенню результативності роботи з розкриття злочинів [4, с. 186].

При визначенні змісту криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу, необхідно враховувати відомості про: предмет протиправного посягання; спосіб підготовки, здійснення та приховання злочину; типова слідова картина (особливості відображення матеріальних та ідеальних слідів і місця їх ймовірного знаходження); обстановку вчинення злочину; особливості особи правопорушника; відомості про потерпілого; матеріальну шкоду.

Структурні елементи криміналістичної характеристики підпалів знаходяться в певних взаємозв'язках, що має важливе значення, тому що завдяки наявності даних закономірностей, окремі елементи є носіями інформації один про одного.

Наступним елементом криміналістичної методики є встановлення обставин, що підлягають встановленню та початок досудового розслідування. У провадженнях про умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу. Зміст злочинів, пов'язаних з виникненням пожеж, має певні особливості, обумовлені специфікою даного різновиду злочинів. Зокрема, наявність самого факту пожежі і його шкідливих наслідків майже завжди очевидна, але пожежа може мати кримінальний характер, а може й ні. Основним моментом, що вказує на кримінальність пожежі, є причина її виникнення. Саме тому, окрім визначених у ст. 91 КПК України обставин, які потребують доказування у кримінальному провадженні вказаної категорії необхідно обов'язково звернути увагу на обставини виникнення і розвитку пожежі. Такі обставини характеризують виникнення, розвиток і ліквідацію пожежі та повинні містити інформацію про такі елементи: місце пожежі; час пожежі; безпосередня причина пожежі; спосіб вчинення злочину. Встановлення вказаних обставин сприятиме розслідуванню.

Як відмічає К. Покраса, особливості початку досудового розслідування та обставини, що підлягають встановленню, дослідженню та доведенню, є неодмінними елементами структури методики розслідування того чи іншого виду злочину. Підставами для початку розслідування при розслідуванні підпалів є: заяви та повідомлення громадян, повідомлення посадових осіб установ і організацій, безпосереднє виявлення органами дізнання та досудового слідства ознак злочину. Фактичні дані, які є підставою для порушення кримінального провадження, безпосередньо пов'язані з обставинами, які підлягають встановленню, дослідженню та доказуванню. Після отримання повідомлення про виникнення пожежі необхідно негайно встановити такі обставини: місце вчинення кримінального правопорушення, час виникнення та тривалість пожежі, безпосередню причину виникнення пожежі, елементи обстановки місця підпалу після припинення пожежі. Залежно від обстановки, але, як правило, на наступному етапі розслідування, встановленню, дослідженню та доказуванню підлягають також такі обставини: спосіб вчинення, мета і мотиви кримінального правопорушення; пожежно-технічна характеристика об'єкта, де виникла пожежа; наявність або відсутність легкозаймистих матеріалів і речовин, які могли бути на місці пожежі та в зоні горіння; особливості технологічного процесу, якщо пожежа сталася на промисловому об'єкті; події та обставини, що безпосередньо передували пожежі; розмір збитків; відомості, що характеризують особу злочинця; обставини, що обтяжують або пом'якшують відповідальність [5, с. 243].

Крім цього, важливого значення має встановлення умислу на вчинення вказаних дій. Так, для розуміння положень ст. 194 КК України під підпалом необхідно розуміти умисні дії, спрямовані на створення процесу неконтрольованого горіння (пожежі), що спричинило шкоду майну чи здоров'ю людини або створило реальну небезпеку спричинення шкоди майну або здоров'ю людей [6, с. 158].

Важливого значення в структурі методики розслідування мають і типові слідчі ситуації. Узагальнення практики розслідування кримінальних проваджень, передбачених ч. 2 ст. 194 КК України, дає підстави для виділення трьох основних ситуацій на початковому етапі розслідування, згідно з якими потрібно визначати завдання розслідування, необхідні для цього слідчі (розшукові) дії та опе-

ративно-розшукові заходи: 1) первинна інформація про пожежу містить достовірні відомості про ознаки (сліди) підпалу; 2) первинна інформація про пожежу містить достовірні відомості про те, що вона стала наслідком неналежної поведінки людей, але залишається неясним, були ці дії умисними чи необережними; 3) первинна інформація про пожежу не містить достовірних відомостей про те, що вона стала наслідком «людського фактора». Виходячи із проведених першочергових слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів будуть формуватися наступні слідчі ситуації, як щодо події кримінального правопорушення загалом, так і окремих її елементів.

Аналіз найбільш характерних і специфічних обставин підпалів, вчинених з метою приховання інших злочинів, є важливим для розробки рекомендацій щодо профілактичних заходів, які застосовуються слідчими органами й така діяльність входить в структуру криміналістичної методики. Специфіка профілактичної роботи слідчого у провадженнях про підпали полягає в тому, що безпосередні причини пожежі та обставини, що сприяють їх виникненню та поширенню, встановлюються одночасно.

Розслідування умисного знищення чи пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу, є складним процесом, який вимагає від суб'єкта розслідування проведення низки слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів для встановлення обставин вчинення підпалу, доведення умислу особи та збору доказів. Враховуючи специфіку розслідування кримінальних проваджень, які вчиняються шляхом підпалу, де основна сукупність доказової інформації може бути знищена в результаті пожежі встановлено, що першочерговими та основними слідчими (розшуковими) діями, за допомогою яких доводиться причетність осіб до вчинення підпалу є: 1) огляд; 2) обшук (в тому числі особистий обшук особи під час затримання та в ході виконання ухвали на проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи); 3) допит; 4) слідчий експеримент.

Важливого значення в структурі криміналістичної методики відведено використання спеціальних знань. Для вказаної категорії кримінальних проваджень виокремлено основні форми використання спеціальних знань: 1) процесуальна: призначення судових експертиз; участь спеціаліста у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій; отримання письмового пояснення спеціаліста, надання висновку спеціаліста у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки; 2) непроцесуальна: консультативна допомога спеціалістів з питань, що потребують спеціальних знань; акти про пожежу, звіти про причини виникнення пожежі, складені спеціалістом з дослідження пожеж; висновки ревізій та акти перевірок.

Основною експертизою, яка призначається у всіх кримінальних провадженнях щодо умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу, є пожежно-технічна експертиза. Основними завданнями пожежно-технічної експертизи є: визначення причин, умов та процесів виникнення пожежі; визначення часу та шляхів розповсюдження пожежі; визначення обставин, які сприяли виникненню та розповсюдженню пожежі; оцінка умов, засобів і способів гасіння пожежі; відповідність технічного стану об'єкта протипожежним нормам [7].

Під час розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, може виникнути необхідність у призначенні й інших видів судових експертиз. Найчастіше поряд з основними криміналістичними експертизами призначаються: електротехнічна, металографічна, речовин та виробів, експертиза нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів, товарознавча, будівельно-технічна, судово-бухгалтерська, судово-медична, судово-психіатрична й інші види судових експертиз.

Висновки. Криміналістична методика має важливе значення для розслідування, оскільки вона є сукупністю науково обґрунтованих принципів, методів і прийомів, що використовуються для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів, а також для розкриття умисних підпалів. Вона сприяє систематизації дій слідчого і дозволяє ефективно проводити розслідування та забезпечувати правильність і наукову обґрунтованість усіх процесуальних дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*: [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
2. Шевчук В.М. Сучасні наукові концепції формування типової структури окремої криміналістичної методики. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2020. С. 359–365. URL : http://www.lsej.org.ua/4_2020/87.pdf.

3. Криміналістика: підручник / [В.В. Пяковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Самодін та ін.]; за заг. ред. В.В. Пяковського. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – 752 с.
4. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. та Петряєв С.Ю. Криміналістична характеристика в структурі методики розслідування злочинів. *Криміналістика і судова експертиза*. Випуск 66. 2021. С. 178–190. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.19>.
5. Покраса К. (2024). Початок досудового розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу та обставини, що підлягають доказуванню. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*, (1), 238–244. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-5-238-244>.
6. Шармар О.М., & Мартишко М.В.. Характеристика кваліфікуючих ознак злочину умисного знищення чи пошкодження чужого майна. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*, № 1. 2024. С. 155–163. URL: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.155-163>.
7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.98 року. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.